

Łukasz Zemła

"Zaufanie. Fundament
społeczeństwa", Piotr Sztompka,
Kraków 2007 : [recenzja]

Studia Politicae Universitatis Silesiensis 4-5, 322-328

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Piotr Sztompka: *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*
Kraków 2007, 420 s.

Polski rynek wydawniczy proponuje Czytelnikowi wiele ciekawych, naukowych publikacji, które wzbogacają wiedzę oraz ukazują nowe podejścia do podejmowanych wcześniej zagadnień. Szczególnie cenne z punktu widzenia nauki są książki, przedstawiające nowe zagadnienia teoretyczne lub te, które wcześniej nie doczekały się całościowego opracowania. Szczególnie istotna pod tym względem jest książka Piotra Sztompki *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*.

Prezentowane wydawnictwo jest w polskim piśmiennictwie socjologiczno-politologicznym pierwszym całościowym opracowaniem problematyki zaufania. Została ona napisana przez znanego nie tylko w Polsce, ale i na świecie socjologa Piotra Sztompkę. Publikacja ta ma, jak podkreśla Autor, stanowić „bilans ciągle rozwijających się badań nad zaufaniem [...] oraz przedstawić, wyjaśnić, usystematyzować, a także rozbudować i zsyntezować ich wyniki” (s. 19). Książka to zbiór wcześniejszych publikacji Autora związanych z zagadnieniem „zaufania”, które zostały przywołane na s. 24 i 25. Sam Autor podkreśla fakt, że jego wywody publikowane były w wielu językach, w tym również chińskim, ale nie doczekały się dotychczas polskiego wydania. *Zaufanie. Fundament społeczeństwa* jest publikacją naukową, stąd też ze względu na używane w niej profesjonalne słownictwo, odsyła ona Czytelnika do zapoznania się z podstawowymi terminami stosowanymi w naukach humanistycznych, w tym szczególnie w socjologii i politologii.

Recenzowane studium Piotra Sztompki ma przejrzystą konstrukcję, która pomaga Czytelnikowi w odnalezieniu poszczególnych zagadnień oraz umożliwia łatwe i wielokrotne powracanie do podejmowanych tam kwe-

stii. Publikacja składa się z trzech części: *Kontekst*, *Teoria*, *Aplikacje*, które zostały podzielone na mniejsze jednostki, w tym rozdziały oraz szczegółowe podrozdziały. Na uznanie zasługują konkluzje, które porządkują omawiane zagadnienia i dają na nie szersze spojrzenie. Podsumowania rozważanych wątków stanowią syntezę podejmowanej problematyki, co zwiększa atrakcyjność merytoryczną publikacji, zakończenie zaś poszczególnych rozdziałów zawiera zbiór wprowadzonych pojęć związanych z teorią zaufania. W związku z faktem, że publikacja stanowi pierwszy całościowy, polskojęzyczny obraz teorii zaufania, szczególnie istotna wydaje się bibliografia, zawierająca wykaz wieku publikacji obcojęzycznych, co świadczy o doniosłości zagadnienia w naukach socjologicznych czy politologicznych.

Przed szczegółową analizą treści całość została poprzedzona obszernym wstępem, w którym Autor uzasadnia podjęcie problematyki oraz przedstawia zamierzenia publikacji. W części I (*Kontekst*) oprócz szczegółowego oraz oryginalnego wprowadzenia (fikcyjna historyjka mówiąca o wszechobecności zaufania) Autor odsyła Czytelnika do kręgu zagadnień teoretycznych, związanych z historią oraz paradygmatami socjologii. W tej samej części Autor informuje Czytelnika o rozpatrywaniu teorii zaufania w kręgu oraz tematyce zagadnień związanych z „socjologią życia codziennego” (s. 34).

Po wprowadzeniu Czytelnika w główny nurt rozważań Autor odwołuje się do kultury, która jego zdaniem stanowi centrum zainteresowań współczesnej socjologii. Tym samym ta część pracy stanowi uzasadnienie doniosłości kultury w rozpatrywaniu zagadnienia, jakim jest zaufanie. Pojawiają się tu odwołania do badań z drugiej połowy XX wieku, w tym prac podjętych przez Roberta Putnama, Gabriela Almonda, Sidney’a Verbę, Pierre’a Bourdieu. Autor w swoich refleksjach sięga również do twórców klasycznej socjologii, w tym do Emila Durkheima, Maxa Webera czy Karola Marksa. Prześledzenie intelektualnego rodowodu zaufania pozwala socjologowi stwierdzić pewną prawidłowość, że wszystkie zjawiska w społeczeństwie odsyłają socjologów do badania sfery kultury (s. 42).

W kolejnych wnioskach Piotr Sztompka stwierdza, że ten kulturalistyczny zwrot w teorii nauk humanistycznych ma związek z tak zwanymi miękkimi zmiennymi kulturowymi, imponderabiliami życia społecznego (s. 44). Kończąc część I swojej pracy, Autor zwraca uwagę na ogromne zainteresowanie kwestią zaufania we współczesnym świecie, powołując się na badania Abrahama Almonda i Sidneya Verbę, Rolanda Ingleharta, Jamesa Colemana, Roberta Putnama czy Jeffreya Alexandra. Pozwala to Autorowi na wyodrębnienie autonomicznego przedmiotu rozważań teoretycznych, czyli socjologii zaufania.

Druga część pracy *Teoria* składa się z sześciu rozdziałów i są to kolejno: *Idea zaufania*, *Odmiany zaufania*, *Filary zaufania*, *Geometria zaufania*, *Kultura zaufania*, *Funkcje zaufania*. Autor kontynuuje numerację z części I pracy. W rozdziale drugim Autor stara się przybliżyć Czytelnikowi początkowo bardzo ogólnie definicję zaufania, aby w dalszej części podać szczegółowe jego znaczenie (s. 67 i nast.). W tym celu socjolog odwołuje się do kontekstu zaufania, czyli ludzkich działań. Szczególnego znaczenia nabierają tutaj takie zjawiska jak: prognozowanie, kontrola, ryzyko, niepewność oraz to, co wydaje się najistotniejsze, czyli zaufanie. Kolejna część rozdziału *Idea zaufania* to przegląd definicji zaufania (s. 74 i nast.). Ostatnim zagadnieniem podjętym w tej części pracy jest kwestia ryzyka i jego związki z zaufaniem. Prowadzi to Autora do stwierdzenia, że ryzyko związane z zaufaniem stanowi uniwersalną cechę społeczeństwa, współczesne społeczeństwo zaś jest społeczeństwem ryzyka (s. 96—97).

Rozdział trzeci *Odmiany zaufania* to przegląd rodzajów zaufania. Podstawowym kryterium, według Autora, są tu adresaci zaufania, których dzielimy na pierwotnych i wtórnych, oraz typy obiektów, które są nim obdarzane (s. 103—114). Uwaga Autora koncentruje się na takich typach zaufania, jak: interpersonalne, społeczne, publiczne, systemowe, anonimowe, pierwotne itd. Następnie socjolog bardzo płynnie przechodzi do omówienia kwestii związanych z treścią zaufania, odwołując się tutaj do wiarygodności, sytuacji, roli zajmowanej w systemie społecznym przez uczestnika procesu (czy instytucję), który został obdarzony zaufaniem. Szczególnie cennym źródłem wiedzy dla Czytelnika jest przedstawiony materiał empiryczny (s. 129—133). Ostatnie podjęte w tym rozdziale zagadnienie to kwestie odnoszące się do wymiarów zaufania jako specyficznego typu „zakładu”. Autor odnosi się tu do zaufania jako relacji, w tym dwóch jej typów — bezpośredniej i pośredniej; zaufania i współpracy; zaufania jako tendencji osobowościowej; zaufania jako reguły kulturowej, a tym samym kultury zaufania, która została szeroko omówiona w rozdziale siódmym.

W kolejnym rozdziale (IV) autor omawia trzy podstawowe filary zaufania, czyli wiarygodność, podmiotową ufność oraz kulturę zaufania. Rozpoczynając analizę podstaw zaufania, Piotr Sztompka wychodzi od najważniejszego elementu, a mianowicie od wiarygodności, którą dzieli na wiarygodność infekowaną, immanentną i wymuszoną. Omawiając pierwszą z nich, Autor zwraca uwagę na takie kwestie jak: obietnica — deklaracja, projekcja interesu — motywacja (s. 156), charakter (s. 160), status i rola społeczna (s. 162). Odwołując się do cech związanych z wiarygodnością immanentną, socjolog odsyła nas do zagadnień związanych z szeroko pojmowanym *image*. Wyróżnia w tej materii, między innymi, reputację, rekomendację, referencje (s. 166—178), aktualne zachowania i bie-

żącą popularność (s. 178—180), wizerunek (s. 181—188). Ostatnim z omawianych typów wiarygodności jest wiarygodność wymuszona, która zależy od kontekstu i warunków, w jakich jest umiejscowiona. Pojawiają się tu takie zagadnienia, jak: egzekwowanie wiarygodności, w tym tak zwana czujność zbiorowa, sankcjonowanie działań; agendy egzekwujące wiarygodność — korporacje zawodowe, konsumenckie; samoograniczenie możliwości działania, co wzmacnia wiarygodność, oraz kontekst zewnętrzny skłaniający do specyficznego „zakładu”, jakim jest zaufanie. Ostatnią część tego rozdziału stanowią rozważania na temat *Impulsu rozważania* (s. 217). Autor zwraca tu uwagę na specyficzny filar zaufania, który odnosi się do zdarzeń i doświadczeń biograficznych lub historycznych. Szczególne rozwinięcie dotyczy tu takich kwestii, jak impuls ufności, wynikający z pobudek osobowościowych, oraz impuls nieufności, związany z normą kulturową. Pisarz w przykładach odwołuje się do elementów biografii, historii, kultury jako „procesu kształtowanego przez politykę i historię” (s. 223).

Rozdział piąty (*Geometria zaufania*) poświęcony jest specyficznej analizie zaufania w obrębie zbiorowości. Autor w sposób graficzny stara się przedstawić różne modele interakcji udzielania zaufania i zdobywania wiarygodności w grupie (s. 229). Zagadnienie to zostało podzielone na trzy podrozdziały: *Kręgi wiarygodności i zaufania*, *Zaufanie a kapitał społeczny*, *Sieci zaufania i łańcuchy zaufania*. Pierwsze zagadnienie dotyczące wytwarzania się zaufania lub nieufności odnosi się do sytuacji o jednoznacznym kontekście (s. 230—234), drugie zaś stanowi analizę sytuacji odwrotnej, czyli kontekst niejednoznaczny (s. 234—236). W kolejnych zagadnieniach dotyczących kręgów wiarygodności i zaufania czy sieci osobistych Autor zwraca uwagę na przykłady kręgu „ślepego zaufania” (s. 236), kręgu nieufności, a nawet niewiarygodności. Drugi podrozdział odnosi się do zagadnień związanych z sieciami powiązań, które jako atrybut zbiorowości stanowią podstawę ich kapitału społecznego. Autor bardzo zwięźle stara się nakreślić ogólne pojęcie oraz podstawowe koncepcje i teorie kapitału społecznego, powołując się między innymi na Nan Lin, Pierre’a Bourdieue, Roberta Putnama, Jamesa Colemana (s. 243—245). Ostatnie zagadnienie *Sieci zaufania i łańcuchy zaufania* jest geometrycznym przedstawieniem takich zależności jak: przechodniość zaufania (s. 249), łańcuch dowodzenia (s. 250), nieprzechodniość nieufności (s. 251) czy pomosty w sieciach zaufania (s. 252—256). Autor opisując sieci społeczne, odnosi je do wiarygodności i zaufania, rozróżnia je na inkluzyjne i ekskluzywne, zindywidualizowane i kolektywne, a także na typy mieszane.

Przedostatni rozdział (VI) drugiej części to podjęcie próby całościowego opisanego kultury zaufania, o której Autor wspominał we wcześniejszych częściach pracy. Na wstępie socjolog stara się przedstawić środowisko za-

ufania i jego relacje z kulturą zaufania, po czym płynnie przechodzi do procesu jej tworzenia. W tym celu badacz wykorzystuje zaproponowany przez siebie we wcześniejszych pracach naukowych teoretyczny model „stawiania się społeczeństwa” (s. 272). W dalszej części rozważań Autor starał się przedstawić najważniejsze struktury sprzyjające zaufaniu, do których zalicza: normatywność, trwałość porządku społecznego, przejrzystość organizacji społecznych, swojskość (famierność), odpowiedzialność jednostek i instytucji oraz ich poszczególne przeciwności (s. 276—281). Prowadząc kolejne rozważania, Autor proponuje graficzny model *Spolecznego stawiania się kultury zaufania* (s. 292). Ostatni element składający się na całą strukturę rozdziału stanowi odwołanie do praktyki. W tym celu Autor odniósł się do społeczeństw Europy Środkowo-Wschodniej i występującego tu kryzysu zaufania oraz syndromu powszechnej nieufności odziedziczony po poprzednim ustroju.

Ostatni rozdział *Funkcje zaufania* dotyczy między innymi: funkcji aktu zaufania; funkcji pozytywnej reakcji na zaufanie; funkcji zaufania dla partnerów; funkcji zaufania dla zbioru, społeczeństwa; funkcje związane z osobą obdarzaną i obdarowywaną zaufaniem. Autor przedstawiając ogólne funkcje zaufania, posługuje się również terminem dysfunkcji, co dokładnie przedstawia w swoich rozważaniach. Jednocześnie socjolog odnosi te kwestie do wiarygodności i niewiarygodności adresata, co pozwala mu wyszczególnić takie terminy, jak koherencja zaufania (s. 315) i niekoherencja zaufania (s. 317). W dalszej części pracy Autor wyprowadza idealne systemy zaufania, zastrzegając, że istnieją typy mieszane (s. 322), po czym dokonuje ciekawej analizy funkcjonalnych substytutów zaufania. Zalicza się do nich: jednostkowe praktyki w celu radzenia sobie z niepewnością i ryzykiem, praktyki zastępcze, które stają się regułą, typowe i rozpowszechnione sposoby radzenia sobie z niedoborem zaufania (s. 229). Jako przykłady badacz podaje: wiarę w opatrność, korupcję jako złudne zaufanie — podarunki, faworyzowanie, nadmierną czujność — tworzenie prywatnych agencji ochrony, immanentne odwoływanie się do instytucji prawa, oddalanie się i budowanie granic między grupami itd.

Trzecia część pracy zatytułowana *Aplikacje*, składa się z trzech rozdziałów, których numeracja jest kontynuowana. Rozdział ósmy stanowi szczegółową analizę zaufania do państwa i jego instytucji, czyli zaufania publicznego, które może być horyzontalne lub wertykalne. Autor analizuje ten typ zaufania w dwóch odmiennych reżimach: demokratycznym oraz autokratycznym. Przedstawiając zagadnienie zaufania w demokracji, socjolog dochodzi do wielu bardzo ciekawych wniosków. Dotyczy to chociażby takiej tezy, że im więcej zinstytucjonalizowanej nieufności, tym więcej spontanicznego zaufania (s. 345), oraz że zinstytucjonalizowana nie-

ufność skuteczniej rodzi spontaniczne zaufanie, dopóki pozostaje w ukryciu na poziomie normatywnym i nie przekształca się w rzeczywistość, rutynową praktykę (s. 353). Jak podkreśla Autor, są to dwa paradoksy demokracji. Następnie powołując się na dwa typy kultury politycznej Luciana Pye'a, socjolog wysuwa tezę, że zaufanie jest warunkiem wstępnym demokracji. Druga część rozdziału została poświęcona reżimowi autokratycznemu, w którym, jak stwierdza badacz, bezpośrednia instytucjonalizacja zaufania przekształca go w wymóg obarczony sankcjami (s. 356).

Kolejny rozdział pracy (IX) został poświęcony zaufaniu do nauki. Autor porównując zaufanie w klasycznej nauce akademickiej i nauce w czasie postnowoczesnym, ukazuje jego zmianę. Taki stan rzeczy, zdaniem Piotra Sztompki, związany jest z erozją etosu naukowego. Analizując tę kwestię, socjolog powołuje się na dzieła Roberta Merona, stwierdzając, że nauka jest tą dziedziną, w której należy przestrzegać rygorystycznych reguł gry (s. 376).

Ostatni rozdział (X) jest analizą zaufania w świecie globalizacji. Autor powołując się na źródła badań i analiz na całym świecie, ukazuje spadek zaufania jako takiego, a nawet jego kryzys. Nazywa to chorobą współczesności. W tej kwestii odsyła Czytelnika do treści wieloletnich badań Roberta Putnama i Matei Dogana, które potwierdzają obserwacje uczonych. Jednak jak podkreśla, zjawisko to ma różne natężenie w poszczególnych państwach. Pogłębiający się stan braku zaufania Autor upatruje w procesie globalizacji (s. 382), który wytwarza kulturę cynizmu. Jak sam stwierdza, jest to stan nieodwracalny (s. 390). Jednak mimo pesymistycznego podejścia stara się pokazać pewne elementy podtrzymujące zaufanie i starające się rozprzestrzenić je w globalnym świecie. Ma to związek chociażby z siłą mediów, Internetem, powszechnością środków komunikacyjnych, a tym samym z globalnymi kontaktami, organizacjami działającymi na rzecz rozwoju ludzkości. Autor chce zaakcentować, że proces spadku zaufania i wzrost kultury nieufności nie jest do końca przesądzony.

Podsumowując, chciałbym zwrócić uwagę na kilka kwestii, które zwiększają atrakcyjność książki Piotra Sztompki. Dotyczy to chociażby bibliografii, która odsyła Czytelnika do wielu ciekawych, oryginalnych i bieżących źródeł badań nad zaufaniem. Dodatkowo, Czytelnik śledząc publikację, na początku każdego rozdziału dowiadyuje się, co będzie stanowiło przedmiot rozważań, w podsumowaniu zaś oprócz podkreślenia najbardziej znaczących kwestii merytorycznych, otrzymuje mały słownik wprowadzonej terminologii.

Książka wybitnego socjologa, Piotra Sztompki, stanowi istotny wkład w teorię zaufania. Jednocześnie jest ona wyjątkowym opracowaniem z dziedziny nie tylko socjologii, ale też politologii, psychologii społecznej. Publi-

kacja skierowana jest nie tylko do uczonych, studentów, ale także do osób interesujących się przemianami zachodzącymi we współczesnym świecie. Publikacja ta jest wyjątkowa i innowacyjna, gdyż, jak podkreśla na wstępie Autor, jej analiza następuje pod kątem socjologii życia codziennego (s. 31).

Łukasz Zemła